

Філософська проблематика правоутворення та правотворчості у трудовому праві

УДК

Прискорення суспільних процесів і пов'язане з ним зростання мінливості сучасного соціального простору стають характерними рисами нинішньої епохи. Нові умови вимагають від людства набуття нових зв'язків і можливостей, глибокої рефлексії принципів комунікації та співпраці. Мабуть, для досягнення максимально можливої безконфліктності співіснування люди повинні розробити особливу, обґрунтовану інтелектуально-етичними вимогами концепцію свого перебування у світі, осмислити перспективи соціальної еволюції, навчитися адекватно реагувати на трансформацію соціального середовища та ефективно протистояти руйнівним тенденціям. Однією з найбільш ефективних відповідей на глобальні виклики XXI ст. є реформування та адаптація трудового законодавства до динамічно мінливого світу в умовах глобалізації й поділу праці та капіталу.

У зв'язку із цим особливого звучання набуває філософсько-правова проблематика, зокрема зміст категорії "правотворчість" стосовно трудового права, особливо в період його загальної кризи в сучасному світі та реформування в Україні. Концептуально це поняття було введено в науковий обіг для позначення реального інноваційного процесу в правовій сфері. У юридичній літературі склалися два підходи до визначення правотворчості: "вузький" (правова діяльність, санкціонована державою) і "широкий" (що включає також недержавні форми правової діяльності). У рамках "вузького" підходу С. С. Алексєєв вказує на два способи правотворчості [1, с. 112]. По-перше, це санкціонування державною владою норм, які склалися, реально існують у вигляді фактичного звичаю або нормативних положень, що виробляються недержавними утвореннями цієї політичної системи. Як приклад таких норм учений наводить певні статутні норми церковних установ, громадських організацій, а також ті, що складаються в самому соціально-правовому бутті ринку, в приватноправовій сфері (звичаї, ділові звичаї, договірні принципи і прецеденти при диспозитивному регулюванні тощо). По-друге, це пряма правоустановча діяльність компетентних державних органів, що виражена в правотворчих рішеннях і закріплюється в юридичних нормативних або інших актах компетентних державних органів, яким юридична система надає значення форми писаного права.

Як форму державної діяльності, спрямовану на створення правових норм, а також на їх подальше вдосконалення, зміну або скасування, формулює правотворчість і В. С. Нерсесянц [9, с. 262]. При цьому він підкреслює, що головне для правотворчості – вироблення й затвердження нових правових норм. У цьому, насамперед, виявляється призначення цієї форми державної діяльності. Інші прояви правотворчості (скасування та зміна чинних норм, удосконалення їхньої редакції) мають підпорядковане, допоміжне значення для утворення розгорнутої, чітко вираженої й внутрішньо узгодженої системи юридичних норм.

Прихильники "широкого" підходу під джерелами права фактично розуміють правотворчість, у якій поряд з державною правотворчістю існують і активно взаємодіють недержавні форми правотворчості. Тут ми повністю поділяємо думку російської дослідниці І. П. Малинової, яка стверджує: "Ніщо нове в праві не може увійти в життя, знайти справжнє соціальне буття, не укорінившись в правосвідомості, не маючи ментальної основи" [8]. У зв'язку із цим можна висловити думку, що

правотворчість компетентних державних органів (законодавчих та виконавчих органів, суду) має здійснюватися лише на завершальному етапі широкої правотворчості, правових перетворень, реформування правової системи. Проте О. Ф. Скакун вважає, що "...визнання безпосередньої правотворчості громадянського суспільства (народу) як самостійного виду правотворчості є умовним, оскільки референдум (народне голосування) – лише заключний етап правотворчості, на якому відбувається затвердження нормативно-правового акта" [11].

Прихильники широкого трактування до джерел права як до результатів правотворчої діяльності відносять будь-які акти, що визначають зразки поведінки громадян та їх об'єднань, поділяючи їх на дві категорії: публічно-правові джерела (закони, підзаконні нормативні правові акти, судові прецеденти) і приватноправові джерела (звичаї, індивідуальні та колективні договори). Так, Н. Б. Болотіна включає до джерел трудового права поряд із закріпленими державою або від її імені певними положеннями Конституції, законів України та підзаконних нормативно-правових актів результати спільної нормотворчості роботодавця й трудового колективу, локальні нормативні акти, акти договірної характеру, нарешті, акти соціального партнерства та міжнародні акти у сфері трудового права [4, с. 102–103].

Таким чином, правова творчість у трудовій сфері не є виключною прерогативою держави, швидше, цей вид діяльності можна назвати законотворчістю. Л. І. Спиридонов знаходить інші аспекти в цій проблемі: "Правотворча діяльність держави повинна трактуватися достатньою мірою умовно. Цей термін – швидше метафора, ніж позначення реального процесу. Держава не творить право. Вона лише виражає його та сприяє реалізації юридичних норм. Силою, що створює право, є практика безлічі природних індивідів, в якій селективна еволюція відбирає правила поведінки, що забезпечують життєздатність соціального цілого, а отже, й умови буття кожної людини. Правотворча практика здійснюється під впливом всієї безлічі культурних, політичних та інших факторів, і ми маємо підстави стверджувати, що в створенні права бере участь усе суспільство. Саме воно творить його, й оскільки держава – соціальний інститут, вона також бере участь у цьому процесі" [12, с. 147].

У науковій правовій літературі існує інший термін для позначення всього процесу формування права – "правоутворення", який є більш широким поняттям, ніж правотворчість. Правоутворення являє собою складний відносно довготривалий процес соціального становлення, юридичного оформлення й наступної соціалізації правових норм у конкретних життєвих умовах. У правоутворенні умовно можна виділити об'єктивну й суб'єктивну сторони. Об'єктивна сторона виявляється в реальних потребах індивідів, їхніх інтересах, очікуваннях, відображених у суспільній свідомості, конкретних діях і вчинках, що виражають характер громадської правової поведінки. Суб'єктивна сторона, перш за все, характеризує позицію законодавця в законотворчому процесі: рівень його правової культури, професіоналізму, ідеологічні, політичні, релігійні, психологічні, моральні цінності та орієнтації. Механізм взаємодії об'єктивного та суб'єктивного компонентів визначає зміст правоутворення. У такій постановці завершальним етапом правоутворення є правотворчість, результат якої актуалізується у вигляді нормативно-правового акта.

У суб'єктивному аспекті ідеологічна спрямованість правоутворення визначається типом праворозуміння. Цілком очевидно, що зміст поняття права залежить від правової парадигми, що являє собою в цьому випадку сукупність теоретичних і методологічних положень, прийнятих науковим співтовариством на певному етапі розвитку правової науки. Праворозуміння є ключовим аспектом усієї проблематики сучасної теорії права. Від того, якої концепції права дотримується дослідник, на яких методологічних позиціях він стоїть, залежать і його подальші теоретичні побудови, стосуються вони

питань джерел права чи природи прав людини, суверенітету народу або існування громадянського суспільства, системи права чи правової системи. Тип праворозуміння як специфічний вид наукової парадигми, як пише В. В. Лапаєва, являє собою “теоретико-методологічний підхід до формування образу права, що здійснюється в рамках певної методології аналізу з позицій того чи іншого теоретичного бачення проблеми” [5].

У юридичній літературі тривалий час панувало обмежене число основних типів праворозуміння. Так, О. Е. Лейст називає три основні типи праворозуміння: нормативне, соціологічне та природничо-правове [6]. В. С. Нерсисянц, підкреслюючи момент розрізнення й ототожнення права та закону, вказує на такі типи праворозуміння, як легістський (позитивістський), природно-правовий (юснатуралістичний) і розроблений ним лібертарно-юридичний [9, с. 32]. У рамках легістського розуміння право засноване на методології класичного позитивізму, для якого характерне пряме запозичення методів і теоретичних моделей природничих наук, що спирається на розуміння суспільних законів як частини або продовження природних законів. Відповідно до позитивістського підходу правом визнаються тільки правила належної поведінки, що встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами, які приймаються державними органами або від імені держави. Природно-правове праворозуміння виходить з уявлення про наявність певного ідеального правового критерію, що дає змогу оцінювати правову природу явищ, які спостерігаються на емпіричному рівні. Природне право незмінне й належить людині від народження, включаючи в себе право на життя, особисту свободу, приватну власність, право бути щасливим. Юридико-лібертарне розуміння права, за В. С. Нерсисянцем, полягає в баченні права як всезагальної й необхідної форми свободи людей [9, с. 34].

Звичайно, крім зазначених типів праворозуміння, виникали й розвивалися інші, наприклад, психологічна теорія права Л. І. Петражицького, згідно з якою право становить психічну діяльність людини, її правові, “імперативно-атрибутивні” емоції, почуття, оцінки, переживання. Відомі також соціологічна й історична школи права. Представники соціологічної школи вважають, що право – це реальне життя, втілене в конкретних рішеннях у сфері підприємницької діяльності, у відносинах працівників і підприємців, інших осіб і соціальних груп. Навпаки, представники історичної школи виходили з того, що суб’єктом права є “народ”, а не окрема людина, як це мало місце в природно-правовій традиції. Право створюється в часі об’єктивним процесом історичного життя народу, а не суб’єктивним свавіллям людей.

Ми поділяємо точку зору багатьох сучасних учених-правознавців, відповідно до якої зазначені підходи належать до періоду правової науки класичного типу. Спільність цих підходів полягає в тому, що в їхній основі лежить, з одного боку, ідея розрізнення та співвідношення закону і права, а з іншого – право розглядається як єдина система, цілісність якої так чи інакше забезпечується належною роботою державних органів влади. Адрже навіть природно-правовий підхід, зрештою, повинен вилитися в норми або законодавства, або інших джерел права. Класичний період розвитку праворозуміння розроблявся протягом століть і досяг піку свого розвитку в епоху індустріалізму (середина ХХ ст.). До речі, саме в цей період склалися основні види трудових правовідносин та основні теоретичні уявлення про трудове право. Поява безлічі нових підходів до розуміння права в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. була викликана істотним ускладненням суспільних відносин у соціо-еко-техно-економічних системах, що розвиваються й вимагають правового регулювання. Особливістю і специфікою таких систем є зв’язок права з матеріальним, соціальним та іншим середовищем, що зумовлює процес його зародження, становлення й розвитку.

Серед нових підходів до праворозуміння особливе місце, на наш погляд, займають інтегративний, комунікативний, а також синергетичний. До інтегративного праворозуміння належать теорії, що характеризуються прагненням об'єднати в рамках єдиної правової теорії праворозуміння, розроблені в класичних типах. У рамках названого напрямку виділяється праця Г.Дж. Бермана. Американський юрист пропонує об'єднати три конкуруючі, на його думку, школи права: правовий позитивізм, теорію природного права та історичну школу – і створити інтегральну юриспруденцію, що примирює їх. Він пише: "...історичну школу необхідно відновити й оживити, поєднавши її з теорією природного права та правовим позитивізмом у новій "інтегрованій" юриспруденції, в якій достоїнства кожного із цих підходів – морального, політичного та історичного – були б збережені, а їх недоліки усунені" [3, с. 301].

Комунікативний підхід до розуміння права розробляється багатьма правознавцями, серед них чільне місце займають бельгійський учений М. Ван Хоек і російський А. В. Поляков. Так, М. Ван Хоек, розглядаючи право як засіб людської взаємодії, а не як автономний результат, зазначає: "Право завжди засноване на комунікації" [14]. А. В. Поляков обґрунтовує комунікативний підхід до праворозуміння, відповідно до якого визначальною є не "зовнішня", об'єктивістська точка зору на право, а "внутрішня", інтерсуб'єктивна [10]. Це означає, що жоден нормативно-правовий акт не може мати правового змісту без суб'єкта, який сприймає та інтерпретує цей текст. Право, на його думку, є "...частина життєвого світу людини, система рекурсивних комунікацій, і воно не може бути зведене ні до законів, ні до норм, ні до ідеалів, ні до відносин, ні до психіки людини, узятим як окремі смислові центри поняття права" [10].

В. П. Малахов, розкриваючи розуміння природи права у філософському дискурсі, аргументує свої висновки такими міркуваннями. По-перше, право може існувати тільки як цілісна система. При цьому у філософському аспекті цілісності й системності праву надає саме людина: "...тільки цілісність людини здатна єднати різнорідне" [7, с. 187]. У зв'язку із цим автор наводить висловлювання А. Тойнбі: "Для кожної з фаз соціального життя рівною мірою істинне те, що джерелом дії ніколи не є саме суспільство, проте завжди – деяка індивідуальна душа" [13, с. 450]. По-друге, дійсним джерелом права є те, що у внутрішньому світі людини становить її духовність, проте саме право при цьому не слід ототожнювати з її суб'єктивним станом. Нарешті, по-третє, В. П. Малахов апелює не просто до духовності людини, а до людини як правової суті, що має визнаватися як факт, як даність. Із цього випливає висновок, що правова істота є джерело і творець права.

На наш погляд, такий підхід до вирішення поставленого вище завдання філософської рефлексії правоутворення та правотворчості в поєднанні з комунікативним підходом є дуже продуктивним. По суті, з одного боку, правоутворення є заснованим на первинності правових почуттів, властивих кожній правовій істоті, а з іншого – механізм правоутворення здійснюється шляхом упорядкування безлічі актів інтерсуб'єктивної комунікації, що виникають у процесі актуалізації трудових відносин. У нашому випадку – актів взаємодії між основними учасниками, суб'єктами трудових відносин.

Формування нової правової реальності, що виникає в результаті актів інтерсуб'єктивної комунікації правових істот, являє собою досить складний динамічний процес, що відбувається протягом тривалого часу. Більше того, соціально-правова реальність, що динамічно змінюється, є, як було сказано вище, системою, яка самоорганізується, тобто системою, що володіє здатністю до саморозвитку за рахунок внутрішніх ресурсів і зовнішніх впливів.

З позицій синергетичного бачення можна стверджувати, що правове регулювання трудових відносин у сучасному світі перебуває в зоні нестійкості, близької до точки

біфуркації, за якої трудове право або остаточно втратить своє призначення, або, як вважають західні юристи, становище трудового права в системі соціальних інститутів постіндустріального суспільства зазнає радикальних змін.

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: БЕК, 1995. – 320 с.
2. Арпинов В. И. Гражданское общество в контексте синергетического подхода / В. И. Арпинов, Н. Г. Савичева // *Общественные науки и современность*. – 1999. – № 3. – С. 131–138.
3. Берман Г.Дж. Индивидуалистская и коммунитарная теории справедливости: исторический поход / Г.Дж. Берман // Берман Г.Дж. Вера и закон / Г.Дж. Берман. – М.: Ad marginem, 1999. – 431 с.
4. Болотіна Н. Б. Трудове право України: підручник / Н. Б. Болотіна. – К.: Вікар, 2005. – 725 с.
5. Лапаева В. В. Различные типы правопонимания: анализ научно-практического потенциала [Электронный ресурс] / В. В. Лапаева // *Законодательство и экономика*. – 2006. – № 4. – Режим доступа: http://law-news.ru/up/u4/page_17.html.
6. Лейст О. Э. Три концепции права / О. Э. Лейст // *Государство и право*. – 1991. – № 12. – С. 3.
7. Малахов В. П. Философия права: учебное пособие / В. П. Малахов. – 2-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 336 с.
8. Малинова И. П. Философия права (рефлексивная традиция): дис.... д-ра философ. наук: 09.00.10 / И. П. Малинова. – М.: РГБ, 2007.
9. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник для вузов / В. С. Нерсесянц. – М.: Наука, 2005. – 656 с.
10. Поляков А. В. Постклассическое правоведение и идея коммуникации / А. В. Поляков // *Правоведение*. – 2006. – № 2. – С. 26–43.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Харків: Консул, 2001. – 656 с.
12. Спиридонов Л. И. Теория государства и права / Л. И. Спиридонов. – М.: Проспект, 1996. – 460 с.
13. Тойнби А.Дж. Постижение истории: пер. с англ. / А.Дж. Тойнби. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
14. Хоек М. В. Право как коммуникация / Марк Ван Хоек // *Известия вузов. Правоведение*. – 2006. – № 2. – С. 44–54.
15. Чичнева Е. А. Актуальные проблемы современного права, или новое правовое мышление / Е. А. Чичнева // *Вестник Московского университета. Серия 7. Философия*. – 2001. – № 2. – С. 85–110.

Занфірова Т. А. Філософська проблематика правоутворення та правотворчості у трудовому праві

У статті розкривається зміст і спрямованість правоутворення та правотворчості у сфері трудових відносин. Показується відмінність між правоутворенням і правотворчістю. Зміст поняття “право утворення” аналізується з позицій типів праворозуміння в рамках різних правових парадигм. Показується методологічна ефективність синергетичного підходу до аналізу процесу правоутворення. В умовах кризи трудового права та протистояння процесу глобалізації на перший план виходять загальногуманітарні, ціннісні аспекти правоутворення й правотворчості.

Ключові слова: трудові відносини, трудове право, правоутворення, правотворчість, синергетичний підхід, гуманізація.

Занфирова Т. А. **Философская проблематика правообразования и правотворчества в трудовом праве**

В статье раскрывается содержание и направленность правообразования и правотворчества в сфере трудовых отношений. Показывается отличие между правообразованием и правотворчеством. Содержание понятия “правообразования” анализируется из позиций типов правопонятия в рамках разных правовых парадигм. Показывается методологическая эффективность синергитического подхода к анализу процесса правообразования. В условиях кризиса трудового права и противостояния процессу глобализации на первый план выходят общегуманитарные, ценностные аспекты правообразования и правотворчества.

Ключевые слова: трудовые отношения, трудовое право, правообразование, правотворчество, синергитический подход, гуманизация.

Zanfirova T.A. **The Philosophical Problems Of Lawmaking And Lawformation In Labor Legislation**

The article reveals the essence and orientation of lawmaking and law formation process in the sphere of labor relations. The difference between lawmaking and law formation is shown. The essence “law formation” is analyzed in the sence of the types of law comprehension in the frames of different law paradigms. The methodological effectiveness of synergistic approach to the analysis of law forming process is shown. The general humanitarian, valuable aspects of law formation and lawmaking are brought ahead in the period of labor legislation crisis and the forefront of globalization.

Keywords: labor relations, labor law, lawmaking, law formation, synergistic approach, humanization.

Зварич Р. В.

Державотворчі аспекти національної ідеї

УДК 342.1

Проблеми формулювання та визначення змісту національної ідеї мають особливе значення в контексті державотворчих процесів. Про актуальність даної тематики свідчить той факт, що сучасні проблеми національної ідеї, її значення та ролі в українському державотворенні, розбудові громадянського суспільства в умовах європейської інтеграції є одним з пріоритетних напрямів досліджень установ секції суспільних і гуманітарних наук НАН України.

Філософські, історичні, політологічні та соціально-психологічні аспекти національної ідеї знаходять своє відображення у працях: Л. Бабія, Ф. Канака, І. Кресіної, Л. Лук'яненка, В. Мосейчука, В. Пасічника, М. Поповича, А. Свідзинського, Л. Токаря, П. Ференца, О. Пашкової, О. Тимошенко, А. Наконечного, М. Мацькевича та інших. З правової точки зору національну ідею досліджували: В. Медвечук (докторська дисертація), А. Супруненко та Л. Шестопалова – періодичні видання та інші.

Як бачимо, національна ідея є предметом дослідження різних суспільних наук. Однак аналіз останніх досліджень та публікацій дає підстави стверджувати, що у теорії держави і права їй приділяється мало уваги, хоча необхідність її загальнотеоретичного аналізу очевидна.

Тому метою статті є дослідження національної ідеї та її ролі в процесі державотворення.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: простежити еволюцію історичних умов зародження та становлення національної ідеї